

te doen. Maar je kunt als recensent ook simpelweg constateren: dit is een heel knap, heel rijk en heel leesbaar boek.

Joris van Eijnatten

W. Otterspeer, *Groepsportret met dame. De vesting van de macht. De Leidse universiteit 1673-1775* (Amsterdam: Bert Bakker, 2002, 456 blz., €27,50, ISBN 90 351 2399 9).

Het is niet eenvoudig om over de geschiedenis van de Leidse universiteit in de achttiende eeuw te schrijven en toch een positief verhaal te vertellen. De studentenaantallen liepen fors terug, de buitenlanders bleven weg en zowel het onderwijs als het onderzoek van menig hoogleraar leek weg te zinken in de gemoedelijkheid waarmee de achttiende eeuw nog altijd geassocieerd wordt. Willem Otterspeer wist dat het dus niet makkelijk zou zijn met het tweede deel van zijn geschiedenis van de Leidse universiteit het succes van het eerste deel over de zeventiende eeuw te evenaren. Gezien de stof die hij moest behandelen kon het bijna niet anders of het moest tegenvallen.

De structuur van het verhaal lag grotendeels vast. Net als het eerste deel kent ook dit deel na een algemene inleiding een ijzersterke afwisseling van chronologische en thematische hoofdstukken. Het beleid van curatoren, de verzamelingen en de laboratoria, de privileges, het studentenleven, de stand der professoren, de wetenschapsbeoefening en het onderwijs, geen aspect wordt overgeslagen. In deze hoofdstukken wordt belangrijk onderzoek gepresenteerd. Onze kennis van het professoraat, van de geschiedenis van het feitelijk onderwijs en van de sociale geschiedenis van het studentenleven is, zoals Otterspeer in het woord vooraf ook al claimt, werkelijk flink toegenomen. Ook voor het inzicht dat ons geboden wordt in de financiële positie van de Leidse universiteit mogen we de auteur dankbaar zijn — het is een thema dat oudere geschiedschrijving over deze periode nogal eens verwaarloosde. Leiden heeft, zo blijkt, de hele achttiende eeuw door voortdurend op te grote voet geleefd en moest voortdurend bij de Staten om een extra, liefst permanente verhoging van het subsidie vragen. Elders zal dat wel niet anders zijn geweest.

Bij deze thematische hoofdstukken steken de chronologische hoofdstukjes wat bleekjes af — geen wonder, want na de laatste cartesiaanse oorlog rond 1675 is er in Leiden eigenlijk niets meer gebeurd. De belangrijkste gebeurtenis in de achttiende eeuw schijnt te zijn geweest de gewelddadige verkrachting van een Leidse juffer door vier studenten in 1726, waaraan de auteur maar liefst vier bladzijden wijdt, meer dan hij voor enige andere gebeurtenis over heeft. Hij heeft zelfs een uitvoerig uittreksel uit het nietsverhullende gerechtelijk rapport opgenomen, maar wie daarna meer over deze zaak wil weten en achterin noot 43 opzoekt, komt tot de ontdekking dat de auteur bij het maken van het notenapparaat plotseling wat preuts is geworden en noot 43 maar niet heeft opgenomen. Een ander nadeel van de afwisseling van chronologische en thematische hoofdstukken is dat er nogal wat overlapping tussen thematische en chronologische hoofdstukken voorkomt, maar het valt moeilijk voor te stellen hoe dat anders had gekund. Wel had de auteur er naar kunnen streven om hetzelfde verhaal niet twee keer in precies dezelfde woorden te beschrijven, want dat valt op een gegeven moment wel op. En tenslotte doet de vraag zich voor of in de chronologische hoofdstukken werkelijk iedere hoogleraarsbenoeming uit de doeken moet worden gedaan en of ook van iedere hoogleraar, hoe onbenullig ook, verteld moet worden wat hij doceerde, hoe hij dat deed en wat hij geschreven heeft. Niet alleen is dat soms wat saai, maar Otterspeer moet ook vaak afgaan op reisverslagen die meer beoogden

onderhoudend dan informatief te zijn. Dat is leuk voor wie van de universiteitsgeschiedenis het liefst een schelmenroman zou maken, maar voor een andere historicus overweegt toch het bezwaar dat de betrouwbaarheid niet altijd duidelijk is. Bovendien, valt die uitputtende behandeling van de hoogleraren vol te houden als we straks de negentiende eeuw ingaan? En hoe moet dat dan als de twintigste eeuw aan de beurt komt?

Maar ondanks de bezwaren die de opzet van het boek heeft, is Otterspeer er toch in geslaagd er een eenheid van te maken en wel door het thema naar voren te halen dat al in de titel van dit deel ligt opgesloten, *De vesting van de macht*. De koppeling tussen de Leidse universiteit en de groepen met politieke en sociale macht in Holland kende twee kanten. Om te beginnen ging Leiden na de roerige jaren 1670 steeds meer aan de leiband van de politieke machthebbers lopen en op het slaafse af werd tegen 1700 Willem III alle macht in handen gegeven; hij besliste over de benoeming van de curatoren en ook menig professor heeft zijn benoeming enkel en alleen aan de koning-stadhouder te danken gehad. De eer van de universiteit was in de tijd dat de stadhouder ongevraagd 'oppercurator' werd gemaakt ver te zoeken. Maar ook op een andere manier werd de universiteit een vesting van en voor de macht. De studie aan een universiteit kwam steeds meer in dienst te staan van de zelfreproductie van de gevestigde machten en sociale doorstroming was steeds minder mogelijk. Dat had allerlei gevolgen voor de inhoud van de studie, die vaak een zeer elementair karakter kreeg; compendia waren nooit zo in tel als toen. Ook de inhoud van menige wetenschap leek vooral bedoeld om iedereen ervan te overtuigen dat men in de beste van alle werelden leefde. De fysico-theologie die na 1700 tot bloei kwam maakte met mathematische zekerheid duidelijk dat er niets aan de wereld hoefde te veranderen omdat deze al volmaakt was. En voor wie de wiskunde te moeilijk was, waren er experimenten om hetzelfde te bewijzen. Radicalere varianten van de Verlichting zijn in Leiden niet doorgedrongen, zo te zien heeft Spinoza niemand aan het Rapenburg uit de slaap gehouden.

Zo is een boek tot stand gekomen dat staat als een huis. Misschien is de prestatie zelfs nog groter dan bij deel I, juist omdat het materiaal zo veel minder leek te beloven. Toen ik aan de lezing van dit boek begon vroeg ik mij af of een boek van vierhonderd en nog wat bladzijden over een niet al te opwindend deel van de Leidse universiteitsgeschiedenis niet wat teveel van het goede was, maar ik ben geheel overtuigd: dit is een werkelijk uitmuntende studie. Het enige echte bezwaar is dat het nog beter had gekund — als het namelijk beter was geïllustreerd. Er zijn flink wat 'plaatjes' opgenomen, maar een serieus historicus kan tegenwoordig niet meer zo omspringen met zijn illustratiemateriaal als Otterspeer doet. Dat de plaatjes nogal grijs en vaag zijn afgedrukt zou hij de uitgever nog in de schoenen kunnen schuiven — wat niet fair zou zijn — maar dat er geen verantwoording van de illustraties is gegeven en al helemaal geen lijst van illustraties, is alleen de auteur te verwijten. Het gaat mij hier niet om een of andere bibliografische frikkerigheid, maar om het feit dat wie zo ongeïnspireerd met zijn illustraties omgaat kennelijk niet door heeft dat bij een moderne vorm van geschiedbeoefening ook het element van de materiële en de visuele cultuur aandacht verdient, ook en misschien wel bij uitstek bij de universiteitsgeschiedenis van de theatrale achttiende eeuw. Waarom krijgt de lezer wel op meerdere plaatsen iets te lezen over de luchtpomp en de electriseermachine, maar wordt hem of haar een illustratie (met toelichting) onthouden? Vreemd dat Otterspeer, die in het dagelijks leven toch museumconservator is, zo nonchalant met het visuele deel van zijn taak als geschiedschrijver is omgesprongen.

K. van Berkel

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

K. Heyning, G. van Herwijnen, ed., *'Om prijs en plaats'. De Middelburgse Teeken Akademie, 1778-2003* (Grote Zeeuwse katernen III; Middelburg: Stichting Zeeuwse katernen, 2004, 207 blz., €29,-, ISBN 90 74517 12 9).

Ter gelegenheid van het 225-jarig bestaan van de 'Middelburgse Teeken Akademie' werden in Middelburg enkele boeiende en originele tentoonstellingen opgezet en verscheen een fraai en mooi geïllustreerd boek. De tentoonstellingen getuigden stuk voor stuk van een groot historisch bewustzijn en gaven via originele concepten aan de klassieke begrippen 'continuïteit' en 'verandering' gestalte — onder meer door het reconstrueren van een tentoonstelling uit 1822 en het confronteren van hedendaagse technieken en leermethoden met de methoden van 200 jaar geleden. Het boek beoogt eenzelfde spanningsboog tussen heden en verleden. De auteurs hebben voor een thematische aanpak gekozen, maar hebben daarbij niet de historische transformaties op lange termijn uit het oog verloren. Gezien de doorgaans hoge moeilijkheidsgraad van een 'instellingsgeschiedenis' is dat een niet geringe verdienste. Ligt steeds het gevaar op de loer te verzanden in het steriel weergeven van mijlpalen en smeulige anekdoten en/of in het uitweiden over biografische overbodigheden, hier werd een boek samengesteld dat van de nodige diepgang getuigt. De historici en kunsthistorici die de bijdragen hebben geleverd zijn vaak van nabij bij de Akademie of het Zeeuwse kunst- en verenigingsleven betrokken, maar ze zijn er in geslaagd de geschiedenis van kritische afstand te benaderen.

Bij aanvang wordt de oprichting van de Akademie (eerst tekenschool) gesitueerd in de verlichte beschavingsidealen die in de tweede helft van de achttiende eeuw opgeld deden. Het geloof in het belang van kunst en wetenschap voor de 'volksverheffing' was in beginsel een elitaire aangelegenheid, maar de kunstacademie bleek een instelling waarin de lokale elite eenvoudige ambachtslieden en minvermogenden ontmoette. Het min of meer inclusieve karakter, gekoppeld aan een zeker enthousiasme van de lagere sociale groepen, lijken daarom te rechtvaardigen dat de kunstacademie in het boek wordt ingeleid als een soort 'vroedvrouw van een nieuwe meer egalitaire burgercultuur.' In het verlengde daarvan worden vooral de verwezenlijkingen van de kunstacademie belicht. Via biografische essays rond enkele sleutelfiguren en door heldere en grondige studies over het gegeven onderwijs en de daarin voorkomende transformaties — alles geïllustreerd met relevant didactisch materiaal en mooi werk van een aantal (ex)leerlingen — wordt vooral een beeld gegeven van de idealen die via de instelling vorm kregen. Geheel onterecht is dat niet. Vanuit sociaal perspectief kan het toenemend aantal leerlingen uit de ambachts- en nijverheidsfeer inderdaad worden gekaderd in een soort democratiseringstendens. Uit het boek blijkt trouwens dat een aantal van die idealen tot op de dag van vandaag relevant gebleven is. Na de komst van de Burgeravondschool in 1867 staakte de academie haar tekenlessen, maar als instelling en vereniging bleef ze bestaan. De verantwoordelijken ontplooiden verder initiatieven om het culturele leven in Middelburg te bevorderen, zodat de financiële middelen tot op vandaag bijvoorbeeld worden aangewend om het tekenonderricht te stimuleren via beurzen, aanmoedigingsprijzen en projecten als laagdrempelige tentoonstellingen voor het creatieve werk van scholieren. Geheel in overeenstemming met het huidige erfgoed-denken is er ook in toenemende mate aandacht voor het eigen verleden, getuige de projecten waarvan het boek deel uitmaakt.

De hele opzet ademt dus veel maatschappelijk engagement uit, maar al bij al krijgen we vanuit historisch perspectief weinig zicht op de maatschappelijke spanningsvelden waarin de instelling en haar vertegenwoordigers zich noodgedwongen bewogen. Interne conflicten,